UDK 902 ISSN 0350-0179

BALCANOSLAVICA

40-44

2015

40-44

BALCANOSLAVICA VOL. 40-44, pag. 1-206, PRILEP, 2015

СВ. ГЕОРГИ НОВИ СОФИЙСКИ/КРАТОВСКИ. ВЪЗНИКВАНЕ НА КУЛТА

Иванка ГЕРГОВА
Институт за изследване на изкуствата при БАН, София
v_gergova@yahoo.com

271.2 - 36

Абстракт: *Преди пет века в София мъченически загива за християнската вяра младият кратовски златар Георги. Тленните му останки са спасени и са погребани в софийската митрополитска църква „Св. Марина". Скоро след това софийският свещеник Пейо написва служба и житие на мъченика, мощите са извадени от гроба и изложени за поклонение, а след това разделени. Култът е установен. Най-ранното изображение в българските земи се намира в църквата на Билинския манастир.*

Ключови думи: *новомъченичество, култ, мощи, изображения*

Пет столетия ни делят от мъченическата смърт на младия кратовски златар Георги в София, но споменът за него не е избледнял, култът му продължава да се поддържа. Макар за светеца да са написани монографии и студии, да са издирени и публикувани текстове и изображения[1], не всички детайли около неговия култ и особено около възникването му са изяснени.

Установяването на култа на св. Георги Нови е особено интересен за изследователя проблем като се има предвид, че той бележи началото на дългия процес на новомъченичеството от османския период.

За краткия житейски път на Георги Нови говорят двете му жития – пространно и кратко, службата му[2], един пасаж в житието на св. Никола Нови Софийски[3] и похвалата на

1 Костадинка Паскалева, „Свети Георги Софийски (Опит за идентификация на тримата софийски мъченици)," *Годишник на Софийския университет. Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев"*. Т. 91 (10), (2002): 209-240.; Леонтие Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца* (Смедерево : Народни музеј 1965), 140-146.; Гојко Суботић, „Најстарије представе светог Георгија Кратовца," *Зборник радова Византолошког института*, књ. XXXII (1993): 169-170.; Иванка Гергова, Софийските светци, в *София 120 години столица* (София : Академично издателство "Проф. Марин Дринов" 2000), 308-310.; Благоја Николовски, *Свети новомаченик Ѓорѓи Кратовски. Фрески и икони* (Кратово : Музеј на гр. Кратово, 2011). и др.

2 Стефан Новаковић, „Служба и живот светаго Ђурђа Кратовца," *Гласник Српског ученог друштва* 21 (1867): 97-156.; Петър Динеков, *Софийски книжовници през XVI век. 1. Пой Пейо* (София : Печ. Художник, 1939).; Боньо Ангелов, „Житие на Георги Софийски; Служба на Георги Софийски," в *Из старата българска, руска и сръбска литература*, кн. III., ур. Боньо Ангелов (София : БАН, 1978), 99-155.; *Стара българска литература*. 4. *Житиеписни творби*. (София 1986), 291-308.

3 *Стара българска литература*. 4. *Житиеписни творби*, 317-318.

тримата софийски новомъченици – Георги Нови, Георги Най-Нови и Никола Нови[4]. В своите наблюдения няма да имам предвид руското житие на св. Георги Нови Софийски[5], тъй като то представя един нереален образ, резултат от смесването на св. Георги Кратовски и св. Георги Най-Нови Софийски.

Службата на св. Георги Нови има акростих с името на поп Пейо. Приема се, че той е автор и на пространното житие. За автора на краткото житие не е известно нищо, но може да се предположи, че е създадено след пространното, защото говори за изваждането на мощите на светеца, докато пространното завършва с погребението му на 11 февруари 1515 г.

Родното място на светеца без съмнение е Кратово. И в пространното, и в краткото жития са посочени имената на родителите му – Димитър и Сара, а в службата се изяснява, че е „от сръбски корен". Загинал е на 15 февруари 1515 г. на 18 годишна възраст, т. е. роден е през 1496 или 1497 г. На шест години започнал да се учи на свещените книги, а след това бил даден да се обучава на златарския занаят, който усвоил добре. След известно време останал сирак без баща (според пространното житие)[6] или загубил и двамата си родители (според краткото)[7]. Тогава младежът напуснал Кратово и се преселил в София, но двете жития посочват различни причини за това. В пространното се казва, че Георги бил красив момък и се страхувал да не бъде взет насила в двореца на султан Баязид[8]. Това се тълкува от някои учени като страх от кръвния данък[9]. Краткото житие обяснява, че Георги отишъл в София „художества ради"[10]. Султан Баязид II заема престола до 13 май 1512 г.[11] и това е крайната възможна дата за преселването в София на младежа, който е най-много 15 годишен, когато осиротява. Правя не случайно тези изчисления, защото турците са вземали в еничарския корпус момчета не по-големи от 10 години[12], а и отиването в още по-голям град с по-многобройно турско население не говори в подкрепа на версията на пространното житие. Много по-достоверна е хипотезата за връзката със занаята на Георги. Той се заселил в дома на свещеника Пейо, който според пространното житие бил „сребропродавец"[13] и това едва ли е случайно. Но дали София го е привлякла като голям пазар за неговите произведения? Толкова млад той със сигурност не е достигнал степента майстор. Най-вероятно е отишъл в София да търси добър учител в златарската вещина. В София съществува златарство в продължение на векове, но свидетелството на житието е много ранно доказателство за престижа на този занаят в града – датирани и подписани златарски произведения са известни едва от последната четвърт на XVI в.[14].

Няма да се спирам на перипетиите около мъченическата смърт на младежа – те са доста „стандартни": турците се опитват с ласкателства и обещания да го привлекат към исляма, Георги упорито отказва, предаден е на съд и след време е изгорен на клада

4 Полихроний Сырку, *Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV-XVII веках* (Санкт Петербург : Имп. Академии наук., 1901), 144-157.; Иван Снегаров, „Поглед към изворите за св. Никола Нови Софийски," *Годишник на Софийския университет, Богословски факултет*, IX, 1931-1932, (1932), 13-15, 18-19, 71-74.

5 Игорь Калиганов, *Георгий Новый у восточных славян* (Москва : Индрик 2000).

6 *Стара българска литература.* 4. *Житиеписни творби*, 295.

7 Стефан Станимиров, „Едно малко познато житие на свети Георгия Нови Софийски от Кратово", *Известия на Историческото дружество*, кн. XI-XII (1932), 290.

8 *Стара българска литература.* 4. *Житиеписни творби*, 295.

9 Иван Снегаров, *История на Охридската архиепископия-патриаршия*. Т. 2. (София, 1995), 39.

10 Станимиров, „Малко познато житие," 290.

11 Динеков, *Софийски книжовници*, 97.

12 Ibid., 6.

13 *Стара българска литература.* 4. *Житиеписни творби*, 304.

14 Любен Маслинков, *Старото златарство в София* (София : Бълг. художник, 1987).; Елена Генова, *Църковните приложни изкуства от XV-XIX век в България* (София : Арх&Арт 2004), 47-52.

близо до църквата „Св. София“. Събитията са публични и извънредно емоционални за цялото население на града. Житията дават да се разбере, че и за християни, и за мюсюлмани са добре известни примерите на мъченичество. Християните наблюдават случващото се с убеждението, че присъстват на исторически събития, възпроизвеждащи раннохристиянските примери на доброволна смърт в името на Христа. Самият поп Пейо насърчава младежа в тъмницата да повтори подвига на великомъченик Георги[15], като очаква да стане свидетел на *сътворяване на святост*. Мюсюлманите правят каквото могат за да попречат на желанието на християните да създадат култ към мъченика – опитват се да изгорят напълно тялото му, знаейки каква важна роля играят мощите в един култ на християнски светец. На искането на християните да вземат тленните останки, за да ги погребат, агаряните отговарят, че ще го изгорят целия и ще развеят пепелта му във въздуха, „както стана в Мавродия и в Адрианопол“[16]. Вторият пример се отнася до новомъченика Георги, роден в София и загинал мъченически в Одрин през 1437 г.[17], което очевидно е било добре известно на всички.

Накрая тялото е откраднато и след разрешение от съдията, заради когото е измислено чудотворно изчезване на трупа, е погребано в съборната църква „Св. Марина“, въпреки страховете на клира от преследване. Самият погребален обряд е извършен тържествено, със славословия, ръководен от софийския митрополит Панкратий, в присъствието на целия клир и на вярващи. И славословията, и погребението в митрополитския храм са твърде важни за нашата тема, защото показват готовност за канонизиране на мъченика. Погребението *в*, а не *край* църквата е изключение от правилата, според които право на погребение във вътрешността на храма имат основно ктиторите. По всичко изглежда, че митрополитът не е играл решаваща роля за канонизирането на новомъченика. Той сигурно не е присъствал на неговите мъчения и смърт. В пространното житие само се споменава името му във връзка с хронологията на смъртта на мъченика[18], докато синаксарното житие доказва участието му в погребалното опело[19]. Като че ли инициативата е била на образования и буден софийски свещеник Пейо, който написва по-късно служба и житие на светеца. В пространното житие има необичайно за жанра въведение, в което авторът показва, че познава повечето нови балкански култове на светци и обръща специално внимание на култовообразуващите фактори: мощи и техните особености, както и на знаменията за святост и чудесата[20].

Макар в онези времена мъченическата смърт за вярата да се е считала за достатъчно основание за канонизация[21], все пак знаменията за святост не са били пренебрегвани и в пространното житие се говори за внезапно появил се облак, който излял обилна роса върху кладата, на която бил хвърлен Георги[22].

Пространното житие е написано скоро след погребението. Възможно е и службата да е създадена тогава. Така са създадени четивата за богослужебна прослава на софийския мъченик и култът е установен. Няма никакви данни канонизацията да е извършена официално, на събор.

---

15 *Стара българска литература*. 4. *Житиеписни творби*, 300.
16 *Ibid*., 306.
17 Антон Михайлов, „Един неизвестен софийски мъченик“, *Духовна култура* 5-6 (София, 1965), 70 и сл.
18 *Стара българска литература*. 4. *Житиеписни творби*, 308.
19 Станимиров, „Малко познато житие,“ 291.
20 *Стара българска литература*. 4. *Житиеписни творби*, 293-294.
21 Евгений Голубинский, *История канонизации святых в Русской церкви* (Москва, 1903), 26.
22 *Стара българска литература*. 4. *Житиеписни творби*, 306.

ил. 1 - Св. Георги Нови Софийски. Притворна част на църквата в Билинския манастир.

След известно време (мало времени минувшу) мощите на светеца били извадени от гроба, както научаваме от краткото житие (рилския препис)[23]. Това се случва след като светецът се появява няколко пъти на един свещеник и му нарежда да се извади тялото от земята. След изваждането мощите били положени в „храме божествених" – може би църквата „Св. Архангели". Изваждането на мощите от гроба и излагането им за поклонение е важен етап в установяването на всеки култ и фактор за неговото стабилизиране. Макар да няма точни указания, бихме могли да предположим, че и в този случай решаваща роля е изиграл софийският свещеник Пейо.

В еленския препис, който е вариант на краткото житие се говори, че малко време след погребението Бог, който прославя светците си е прославил и Георги, като изпълнил мощите му с благоухание[24]. Матей Граматик в житието на св. Никола Нови Софийски казва, че мощите на св. Георги Нови са мироточиви и се разнасят в ковчег по всички софийски църкви, като дават просветление и душевна полза на вярващите[25]. И благоуханието, и мироточивостта са приети общи места по отношение на светителските мощи.

Още през XVI век мощите на мъченика са разделени и разпръснати – в Кремиковския манастир край София, в Рилския манастир, в манастира Хилендар и някои сръбски манастири, може би и в Русия[26].

Дали едновременно с установяването на култа на св. Георги Нови е било изпълнено и негово изображение е много трудно да се гадае, защото нищо, създадено в София и околностите скоро след кончината му не е запазено.

Църквата „Св. Марина", където светецът е бил погребан, отдавна не съществува[27]. Според

23 Станимиров, „Малко познато житие," 292.

24 Христо Кодов, *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките*, (София: БАН, 1969), 214.

25 *Стара българска литература. 4. Житиеписни творби*, 318.

26 За това подробно в: Иванка Гергова, „Свети Георги Нови Софийски. Разпространение и аспекти на култа", в *Изкуствоведски четения 2015. 1. Герои-култове-светци* (София : Институт за изследване на изкуствата, БАН, 2015).

27 Атанас Иширков, *Град София през 17 век*, (София : Царска придворна печатница, 1912), 24, 25.; Асен Василиев,

ил. 2 - Детайл Св. Георги Нови Софийски. Притворна част на църквата в Билинския манастир.

ил. 3Св. Георги Нови Софийски. Църква „Св. Богородица“, манастир Студеница. 1568 г.

свидетелството на един пътешественик, тя била изписана около средата на XVI век[28]. Църквата „Св. Архангели“, където също може да се предполага, че е имало икона или стенописен образ на светеца, е имала стенописи от XVI в.[29], но и тя е разрушена. Впрочем, има една подробност, която дава известен ориентир за това, че от елементите на култа изображенията са се появили последни. В края на пространното житие има необичайно описание на външния вид на светеца[30]. С основание това се тълкува като своеобразно ръководство за зографи, които биха изписали неговия образ[31]. Но ако в града е имало зографи, съвременници на мъченика, това описание би било излишно. Поп Пейо го е направил, за да послужи в бъдеще. Запазените паметници показват, че в края на XV век в околните на София манастири са работили зографски ателиета, дошли от юг, а следващите стенописни ансамбли са едва от средата на XVI век. Може да се направи доста сигурно предположение, че по времето на мъчението на св. Георги Нови в града и околностите не е имало зографи.

В литературата са изследвани ранните изображения на Георги Нови Софийски[32] и е отбелязано, че те се намират доста далече от мястото на мъченическата му смърт. Тук ще покажа само един образ, който опровергава това твърдение. В църквата на Билинския манастир, разположен на около 45 км. северозападно от София, в североизточния ъгъл на притвора е разположено изображение, чиято сигнатура не е запазена. (**ил. 1, 2**) Представен е в цял ръст млад голобрад мъж с издължено овално лице. В дясната ръка вероятно е държал кръст, а лявата е отворена пред гърдите. Сигнатура не е запазена. Особеното в

Черковното строителство в София до Освобождението (София : Изд. авт., 1939), 14-15.; Църквата се намирала в двора на Софийска митрополия. Предполага се, че е разрушена от земетресение в средата на XIX в.

28 Стефан Герлах, *Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград* (София : ОФ, 1976), 264.

29 Константин Иречек, *Пътувания по България*, (София : Наука и изкуство, 1974), 73, бел. 42.

30 *Стара българска литература*. 4. *Житиеписни творби*, 308.

31 Суботић, „Најстарије представе,“ 172-173.

32 *Ibid.*

ил. 4 - Св. Георги Нови Софийски. Печка патриаршия. 1565 г.

случая, което насочва към образа на софийския новомъченик, е неговото съвременно облекло. В иконографията на св. Георги Нови Софийски/Кратовски има няколко варианта. Първият е без разлика от условното изобразяване на раннохристиянските мъченици. Вторият добавя към конвенционалните одежди висока шапка, често с триъгълно парче отпред. Третият вариант, като че ли за пръв път използван в ателиетата на Печката патриаршия (**ил. 3, 4**) след обновяването ѝ представя светеца със съвременни дрехи – горна дреха с триъгълна яка и дълги празни висящи ръкави, също и кожената шапка. Дори и до наше време тези варианти в иконографията на светеца се запазват, като идеята за подчертаване на съвременността получава съвсем актуални за времето на изписването форми.

Дрехите на светеца от Билинския манастир са почти идентични с тези, с които е представен св. Георги Нови в притвора на Печката патриаршия и в манастира Студеница[33]. Триъгълната яка се среща в облеклото на някои ктитори от XV и XVI век (например в Драгалевския манастир до София, 1476)[34], а празните падащи ръкави са характерни и за следващия XVII век[35]. Като се има предвид, че сред новомъчениците от османския период на Балканите само св. Георги Нови Софийски се изобразява млад и със съвременни одежди, идентификацията на образа от Билинския манастир не представлява особен проблем. Впрочем този образ напълно съответства на описанието на външния вид на св. Георги Нови, направено от поп Пейо. Не е изяснено датирането на стенописа и важния въпрос с какъв модел се свързва – създаден в самата София, но незапазен до наши дни, или този от Печката патриаршия. Впрочем, в Печ и Студеница има и разлики в сравнение с образа от Билинския манастир – там светецът е

33 *Ibid*, 182.
34 Елена Флорева, *Старата църква на Драгалевския манастир* (София: Български художник, 1968), ил. 14, 15.
35 Елена Флорева, *Старата църква в Добърско* (София: Български художник,1981), ил. на преден форзац.

представен с малки мустачки, които липсват (както и шапката) в Билинци.

В литературата стенописите от наоса на църквата в Билинския манастир се датират от началото на XVII в., а тези от притвора от края на същия век[36]. Действително живописта в двете части на църквата са видимо с различно качество, а личи, че има и архитектурни преустройства. В притвора е работил много добър майстор, който е и извънреден калиграф. Той е изпълнил изображението, което ни интересува. Предложеното датиране от края на XVII век е съвършено неприемливо. Известно е, че през 1586 г. игуменът на Билинския манастир Стефан отива в Русия за милостиня[37]. Не е ясно дали тази дата е свързана с изписването на притвора. Донякъде близки паралели на стенописите, които ни интересуват, намираме в наоса на църквата „Св. Архангел Михаил" в кюстендилското село Горановци, чиито стенописи не са датирани, но са отнасяни към първата половина на XVI век[38].

Култът на младия кратовски златар възниква в София в резултат на специален „сценарий", подготвен е от вещи в сферата на почитанието на светците лица и се озовава в благоприятната среда на силно вярващи християни. Не случайно скоро след това до средата на века неговият пример дава сили на други двама софийски жители да поемат по пътя на новомъченичеството: св. Георги най-нови Софийски и св. Никола Нови Софийски. Впрочем, тук може да се види и зародиша на един по-късен феномен от османския период – доброволното новомъченичество.

36 Елка Бакалова и Цвета Кунева, „Билински манастир „Св. Архангел Михаил," в *Корпус на стенописите от 17 век в България* (София : ИИИ, БАН, 2012), 178.

37 Иван Снегаров, *Културни и политически връзки между България и Русия през XVI-XVIII векове* (София : Синодално книгоиздателство, 1953), 39, 40.

38 Светозар Ангелов, „Стенописите на църквата „Св. Архангел Михаил" край с. Горановци, Кюстендилско (нови данни)," *Проблеми на изкуството*, кн. 2 (2015): 37-44.

SUMMARY

ST GEORGE THE NEW MARTYR OF SOFIA/KRATOVO. THE RISE OF THE CULT

Ivanka GERGOVA

In 1515, a young goldsmith born in Kratovo died a martyr's death in Sofia. His relics were rescued and buried at the metropolitan Church of St Marina. Later, Priest Peio, his spiritual guide and mentor, composed a long vita and a church office. A short synaxarion vita was also written. In this way, by providing encomia for liturgical use, the cult of the martyr was established. In the meantime, the martyr's relics were retrieved from his grave to be transferred to another church in Sofia, and then later to the Monastery of Kremikovtsi, then to Rila Monastery and to the Monastery of Chilandar, etc. The earliest representation of the saint is found at the church of the Monastery of Bilintsi, close to Sofia The cult of St George, the New Martyr of Sofia, set an example for further deaths of martyrs for the faithfull in Sofia from as early as the sixteenth century.